

Sociologická imaginácia pre právo

Bárány, E.*

BÁRÁNY, E.: Sociologická imaginácia pre právo.** Právny obzor, 105, 2022, č. 5, s. 392 – 404. <https://doi.org/10.31577/pravnyobzor.2022.5.02>

Sociological imagination for law. The theory of sociological imagination formulated by Ch. W. Mills (different from legal imagination) is useful for legal science, law making and interpretation of law. Some traditional concepts of legal science are better apprehended in the framework of relations between the worlds of power institutions and „Lebenswelt“ of a human. (e. g. public/private law, law/right). It is usefull in study of human rights and the civilisational mission of law.

Key words: sociological imagination, public/private law, law/right, legal science, interpretation, law making, Lebenswelt, power institutions

Úvod

Právna veda je spojená s ostatnými spoločenskými vedami, z ktorých získava mnohé podnety i korekcie vlastných úvah. Toto spojenie odráža začlenenie práva chápaného ako normatívny systém určitých vlastností i s ním zvlášť zviazaných inštitúcií, do sociálneho systému. Aj pre tieto riadky platí Parsonsovo: „Zaoberáme sa iba systémami interakcie, ktoré sa diferencovali až po kultúrnu úroveň.“¹

Zabudnutá klasika americkej radikálnej sociológie Sociologická imaginácia Ch. W. Millsa patrí ku takýmto podnetom, keď hovorí: „Sociologická imaginácia umožňuje tým, ktorí ju majú, pochopiť širšiu historickú scénu v jej význame pre vnútorný život a pre vonkajšiu životnú dráhu rôznych jednotlivcov.“² O niekoľko stránok neskoršie bližšie objasňuje: „...to, čo prežívame v rôznych konkrétnych prostrediach, je mnohokrát dôsledkom štrukturálnych zmien.“³ Po vyslovení znie uvedené ako samozrejmosť. Sociologická imaginácia je tvorcom tohto slovného spojenia charakterizovaná trošku presnejšie ako právna imaginácia (legal imagination) pochádzajúca z prostredia viac inšpirujúceho a vysvetľujúceho ako definujúceho prúdu právo a literatúra: „... ide o založenie spôsobu pohľadu na právo zvonka a spôsob jeho porovnania s inými formami literárnej a intelektuálnej aktivity a spôsob definovania právnej imaginácie jej porovnaním s inými.“⁴ Pre sociologickú i právnu imagináciu je azda kľúčovým slovom súvislosť, avšak kým v prípade sociologickej imaginácie ide o súvislosť medzi svetom inštitúcií moci „tam hore“ so životnými svetmi ľudí, tak právna imaginácia je o súvislosti právneho myslenia s inými intelektuálnymi aktivitami. Sociologická imaginácia je o poznávaní

* JUDr. Eduard Bárány, DrSc., Ústav štátu a práva, v. v. i., Bratislava.

** Tento príspevok vznikol v rámci projektu APVV-19-0090 Právna metodológia pre dobu právneho pluralizmu.

¹ PARSONS, T. *The Social System*. London : The Free Press of Glence 1964, s. 5.

² MILLS, CH. W. *Sociologická imaginace*. Praha : Sociologické nakladatelství 2002, s. 9.

³ Tamže, s. 15.

⁴ WHITE, J. B. *The Legal Imagination. Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. Boston – Toronto : Little Brown and Company 1973, s. XX.

(uvedomení si) určitého rozmeru spoločenskej reality. Právna imaginácia je o vzťahoch rôznych intelektuálnych aktivít, ale vyúsťuje do poznávania práva. Tieto riadky sú o práve v kontexte sociologickej imaginácie. Človek postmodernej doby vie, že jeho osud nezávisí len od vlastného úsilia, ale aj a hlavne od diania niekde „tam hore“ v riadiacich a mocenských štruktúrach, ktorým rozumie len čiastočne. Navyše ho určujú „zákonitosti“ (ne)fungovania spoločnosti a jej subsystémov. Niekde tu spočíva racionálny základ záujmu o verejné dianie a zvlášť o politiku vnímanú nie ako reality show, ale ako oficiálny riadiaci systém spoločnosti.

Dianie na celospoločenskej úrovni výrazne spoluurčuje životný svet človeka. Vytvára štruktúry a normy, v ktorých sa jedinec pohybuje, v ktorých koná, usilujúc sa o vlastné ciele a možno i naplnenie svojho životného plánu.

1. Právna samoregulácia

V postmodernej dobe už nie je jediný „makrosvet“ tam hore, ale nahradilo ho viacero relatívne samostatných mocenských subjektov a štruktúr rôzneho druhu i významu od významnejšej firmy cez samosprávu mesta a národný štát po medzinárodne vládne i mimovládne (NGO) organizácie, i keď pri zbežnom pohľade z hĺbky „tam dole“ ide o jednoliato vyzerajúci konglomerát.

Súvislosti ľudského konania a spoločenského systému predstavujú jednu z determinantov metodológie spoločenských vied a azda aj ich rámcový výskumný program: „... kľúčová otázka metodológie spoločenských vied: otázka vzťahu spoločenského systému a ľudského konania, resp. otázka vzťahu nomologickej explanácie a interpretácie.“⁵ Vzťah rôzne nazývaného „makrosвета“ či „systému“ a životného sveta i konania jednotlivca skutočne preniká do všetkých spoločenských vied a to prinajmenej v rovinách ontológie a metodológie. Predstavuje súčasť či skôr stránku predmetov ich záujmu a jeho rôzne časti si vyžadujú odlišné metódy poznávania. Právna veda a právo nepredstavujú výnimku. Právo jemu vlastným spôsobom, čiže cez človeka ako svojho (zatiaľ) jediného možného adresáta spája roviny systému („makro“) a životných svetov i konania jednotlivcov. Preto je možné a má význam skúmať tento normatívny systém v silovom poli napätí životného sveta a spoločenského systému. Mnohé z tradičných tém právneho myslenia sú začleneniteľné do rámca vzťahu životného sveta a spoločenského systému.

Právo normatívnych právnych aktov, normatívne zmluvy a vlastne i súdne a administratívne precedenty vznikajú v rámci či na úrovni spoločenského systému. Len obyčajové právo môže vzniknúť v životnom svete človeka. To znamená, že v modernej, postmodernej i súčasnej spoločnosti sa všetko právo rodí mimo životného sveta či každodennosti človeka. Ak by mal už spomínaný Ch. W. Mills pravdu, že: „*Demokracia znamená, že ľudia riadení zákonom majú moc a slobodu zmeniť tento zákon podľa dohodnutých pravidiel – a zmeniť dokonca i tieto pravidlá*“⁶, tak by žiadna demokracia neexistovala. Pre

⁵ ČERNÍK, V., VICENÍK, J. *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava : PhDr. Milan Štefunko, Vydavateľstvo IRIS, 2011, s. 111.

⁶ MILLS, CH., W. *Sociologická imaginace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002, s. 127 – 128.

človeka v jeho životnom svete predstavuje právo podstatnú časť normatívnej štruktúry, ktorá mu je daná a s ktorou musí chtiac-nechtiac počítať pri svojich životných plánoch i konaní. Jeho vplyv na právny systém je aj v krajinách pokladaných za demokratické a právne štáty zanedbateľný a dlhodobo sa znižuje prinajmenej pre presun tvorby čoraz väčšej časti práva na väčšie („vyššie“) nadštátne úrovne, ktorých najvýznamnejším príkladom je Európska únia. Nejde tu o niečiu zlomyseľnosť, ale o štrukturálnu nevyhnutnosť. Zložitá štruktúra, ktorú predbežne nazývame makroúrovňou, je tvorená a prevádzkovaná ľuďmi a platí pre ňu čoraz viac to, čo bolo dávno napísané vo vzťahu k USA: „S postupujúcou centralizáciou mocenských a informačných prostriedkov dosahujú v americkej spoločnosti niektorí jednotlivci také významné pozície, že môžu hľadiť zvyška na všedný život prostých ľudí a hlboko doň zasahovať svojim rozhodovaním“⁷, ktoré je do značnej miery regulované právom, a jeho výsledky, teda rozhodnutia, majú neraz vonkajšiu formu nového práva, najčastejšie normatívnych právnych aktov. Neformálne vplyvy bohatých a mocných, aj „mimo práva“ existujúce grémiá typu koaličných rád, aj záujmové organizácie typu obchodných komôr, odborov či podnikateľských a iných záujmových združení uplatňujú svoj vplyv z veľkej časti voči právom regulovaným procesom, ktorých výsledky majú spravidla formu individuálnych alebo normatívnych právnych aktov. Ovplyvňujú teda procesy tvorby a realizácie, hlavne aplikácie práva.

Spoločenský systém a zvlášť jeho oficiálne i neoficiálne riadiace (mocenské) štruktúry sú organizované alebo – azda výstižnejšie – sa organizujú prostredníctvom a vo forme práva. Ide pritom o jeho tvorbu aj realizáciu. Pravdepodobne najviditeľnejším príkladom právnej samoorganizácie a samoregulácie sú ústredné štátne orgány, ktorých usporiadanie i pôsobenie má priamo ústavný a širší zákonný základ. Pritom právo (ústavu), na ktorej základe existujú a pôsobia, spravidla pripravil a schválil práve tento systém inštitúcií niekedy v minulosti. Na tom nič nezmení ani vytvorenie zvláštnych ústavodarných orgánov či potvrdenie ústavy všeľudovým hlasovaním. Reálnymi „rozhodovačmi“ boli a sú inštitúcie patriace do sústavy centrálnych štátnych orgánov, špičiek politického systému a sveta iných mocenských inštitúcií.

Na „centrálnej“ úrovni teda možno v prípade inštitúcií a zvlášť orgánov verejnej moci hovoriť až o „právnej samoregulácii“. Kto je blízko orgánov rozhodujúcich o obsahu práva, ten si spravidla dokáže zabezpečiť pre seba výhodnú právnu úpravu.

2. Odcudzenie: súkromné a verejné právo

Ak už vývoj spoločnosti dospel do štádia, či skôr, keď už dosiahla úroveň diferenciacie a zložitosti, kde sú odlišiteľné „makroúroveň“ celospoločenských inštitúcií a mikroúroveň životných svetov, tak sa nevyhnutným stáva systém pravidiel vzťahujúcich sa na vopred neznámy počet prípadov rovnakého druhu, čiže právo. Tu ide o organizačno-technickú nevyhnutnosť, a nie o morálnu otázku vzťahu dobra a zla. Na prežitie skupiny (spoločnosti), nevyhnutnú mieru poriadku a organizácie už nie je možné zabezpečiť

⁷ MILLS, CH. W. *Mocenská elita*. Praha : Orbi, s 1966, s. 22.

kombinácie obyčajov, fungovania tak ako obvykle individuálnymi príkazmi, a tak sa vydávajú všeobecné pravidlá konania garantované inštitúciami verejnej moci. Prinajmenej v uvedenom zmysle platí Jenkinsovo „právo je princípom poriadku“⁸, či skôr právo je nevyhnutným prostriedkom zabezpečenia skromnej úrovne poriadku v komplexnej spoločnosti. Tento poriadok sa však dosahuje vstupovaním do životných svetov ľudí mocensky garantovanou neosobnou reguláciou pravidlami konania, ktoré sú pre ich adresátov vonkajšími a v určitej miere i nevyhnutne odcudzenými. Aj v demokracii, kde človek má možnosť právom upravenými cestami „podieľať“ sa na formovaní vôle skupiny, teda i práva ako jednej z jej foriem, sú cesty od neho k vzniku práva a naspäť k nemu realizáciou práva také dlhé a jeho podiel na tvorbe práva taký malý, že právo je pre neho nielen vonkajším, ale i odcudzeným normatívnym systémom. Len zdanlivo paradoxne sa právo odcudzuje človeku v demokracii, ale už nie v diktatúre, kde na jeho obsah nemá ani najmenší, ani predstieraný vplyv. Odcudzenie predpokladá či zahŕňa moment, keď odcudzený jav, v našej téme právo, človeku nebol úplne cudzí, lebo prispieval k jeho vzniku, fungovaniu či uznaniu, ale jav sa k nemu vracia ako vonkajšia, odcudzená sila. Už tu možno dodať, že odcudzenie práva ako normatívneho systému určitých vlastností má svoje zvláštnosti a hranice. K takmer nevyhnutným vlastnostiam práva a jeho realizácie vrátane aplikácie patrí možnosť subjektu práva využívať právne prostriedky na dosiahnutie vlastných cieľov a záujmov. Nezabudnuteľné Ihringovo „... účel je tvorcom celého práva, že niet právnej vety, ktorá by za svoj pôvod nevďačila nejakému účelu, to znamená nejakému praktickému motívu“⁹ nachádza obdobu aj v realizácii práva, kde sa nevyhnutným motívom či hýbateľom stáva buď úradná povinnosť (e. g. prokurátora stíhať trestný čin, o ktorom sa dozvie), alebo záujem či zámer niekoho o dosiahnutie jeho cieľa prostredníctvom práva. Aj tam, kde sa proces realizácie práva začína *ex officio*, teda hlavne pri aplikácii práva, majú dotknuté subjekty práva vymedzené právne postavenie, ktoré im obvykle umožňuje chrániť a uplatňovať vlastné subjektívne práva a záujmy. Na prvý pohľad sa zdá, že tu v pozadí stojí rozdiel medzi verejným a súkromným právom, ale o opaku presvedčia klasika verejného práva Systém subjektívnych verejných práv od G. Jellineka, ktorá zároveň pomáha pochopiť právnu stránku či skôr právnu formu vzťahu človeka a čiastočne i iného subjektu súkromného práva so štátom ako najviditeľnejšou časťou súboru celospoločenských inštitúcií. Jellinekov spis je verejnoprávny, a tak sa nezaobera právnu reguláciou vzťahov medzi subjektmi súkromného práva navzájom. Vzťah človeka so štátom štruktúruje pomocou štvorice statusov: pasívneho znamenajúceho podriadenie štátu, negatívneho znamenajúceho sféru slobody od štátu, pozitívneho ako možnosti nárokovať si konanie štátnej moci a využívať štátne inštitúcie a aktívneho znamenajúceho politické práva, teda koniec koncov podiel na tvorbe štátnej vôle.¹⁰ Aj v rámci verejného práva a vo vzťahu k štátu môže človek ako zá-

⁸ JENKINS, J. *Social Order and the Limits of Law (A Theoretical Essay)*. Princeton : Princeton University Press, 1980, s. 6.

⁹ IHRING, R. von. *Der Zweck im Recht. Erster Band*. Dritte durchgesehene Auflage. Leipzig : Druck und Verlag von Breitthoff and Härtel 1893, s. VIII.

¹⁰ JELLINEK, G. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905, s. 86, 87. Na týchto stránkach možno nájsť Jellinekove definície štvorice statusov.

kladný subjekt práva uplatňovať svoje záujmy využívaním svojich práv a využívať štátne inštitúcie na dosiahnutie vlastných záujmov a cieľov. Ani tu nie je len v polohe podriadeného štátu plniaceho povinnosti (e. g. daňové) a v demokracii i výbere personálu časti štátnych orgánov (zastupiteľské zbory), ale aj v pozícii využívateľa štátnych inštitúcií s vlastnou, právom chránenou autonómnou sférou. Jellinekova štvorica statusov predstavuje, samozrejme, viac myšlienkovú konštrukciu štruktúrujúcich oveľa zložitejšiu realitu ako jej komplexný opis, ale pomáha túto realitu pochopiť a uchopiť.

Nezaobera sa súkromným právom s jeho (ustupujúcou) rovnoprávnosťou subjektov a zásadou: „Každý môže konať, čo nie je zákonom zakázané.“ Tradičné kategórie právnického myslenia, súkromné a verejné právo však sú využiteľné aj na štruktúrovanie predstáv i poznania vzťahu medzi životným svetom človeka a makroštruktúrou celospoločenských inštitúcií. Hrubo zjednodušene vyjadrené: verejné právo upravuje podstatnú časť organizácie a fungovania celospoločenských inštitúcií a ich vzťah so subjektmi súkromného práva, kým právo súkromné reguluje vzájomné vzťahy svojich subjektov. Aj po opomenutí prvkov cirkularity v uvedenom zjednodušení ostáva mimo neho príliš veľa zo vzťahu človeka v jeho životnom svete s „celospoločenskou“ úrovňou moci. Predovšetkým veľká časť subjektov súkromného práva patrí do „celospoločenskej“ úrovne moci. Stačí si spomenúť na vzťahy jednotlivca s bankou či s mobilným operátorom a zistíme, že hoci sú všetci subjektmi súkromného práva, tak ide o situáciu, ktorú Ch. W. Millis analyzoval pomocou pojmu sociologická imaginácia. Tu už niet ani rovnosti ani rovnoprávnosti, a to napriek niekedy až nevhodnej ochrane spotrebiteľa. Rast významu subjektov súkromnej moci patrí k faktorom odstraňujúcim rovnoprávnosť subjektov súkromného práva. Zároveň inštitúcie verejnej moci oddávna vstupujú do životného sveta človeka v podobe daňového úradu, policajta či katastra nehnuteľností a matriky. Stierajúce sa hranice medzi súkromným a verejným právom nie sú a asi ani neboli hranicami medzi životným svetom a vzťahom človeka k „tým mocným“ či k „systému“.

3. Fragmentácia a pluralizmus: strata istoty

Predchádzajúce riadky vychádzajú z vedome zjednodušeného obrazu existencie jediného mocenského systému „tam hore“, jediného právneho poriadku platného na území štátu i uceleného životného sveta človeka, ktorý azda vystihoval hlavné rysy situácie v stále dávnejšej modernej dobe. Pre nedávnu dobu postmodernú i pre jej súčasné doposiaľ nepomenované¹¹ vyústenie je v práve charakteristická situácia koexistencie viacerých systémov verejnej moci a s nimi spätých normatívnych systémov opodstatnene ašpirujúcich na prívlastok právny.

Pred takmer troma desaťročiami ešte mala zmysel otázka: „Je pre nás mysliteľný svet, v ktorom sú naša normatívna existencia a náš praktický život zakotvené v alebo spojené s rôznymi inštitucionálnymi systémami, z ktorých každý platí alebo funguje vo

¹¹ „K povaze naší situace patří, že se vzpírá obecně přijímanému pojmenování.“ HAUSER, M. Cesty z postmodernizmu. Filosofická reflexe doby přechodu. In *Filosofia*. Praha : Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2012, s. 15.

vzťahu k určitému rozsahu záležitostí, z ktorých však žiadny nie je absolútne nadradený všetkým ostatným a všetky dokázu v oblastiach prekrývania pre väčšinu zámerov pôsobiť bez vážnych vzájomných konfliktov?¹² Dnes je odpoveď na MacCormickovu otázku, samozrejme, kladná. V nej obsiahnutý opis vystihuje situáciu tzv. európskeho ústavného pluralizmu, v ktorom žijeme. Viacerým relatívne nezávislým systémom orgánov verejnej moci (štát, EÚ, Rada Európy etc.) tu zodpovedajú právne systémy s vlastnými Kelsenovskými základnými normami (Grundnorm) i Hartovskými pravidlami uznania (rule of recognition). Bližší rozbor rozsiahlej problematiky právneho pluralizmu v jeho európskom variante vybočuje z rámca tejto state. Aj z naznačeného však vyplýva, že svet „tam hore“ už dávno nie je jednotný, ani pokiaľ ide o jeho inštitucionálne jadro, o systém inštitúcií verejnej moci. Možno pripomenúť, že každý z týchto systémov sa obracia na „tých dole“ a na ich životné svety s vlastnými prejavmi vôle majúcimi normatívny obsah a vonkajšiu formu práva. Neprehľadnosť sveta „tam hore“ dopĺňajú mocenské subjekty nemajúce povahu inštitúcií verejnej moci, napr. transnacionálne korporácie, medzinárodné nevládne organizácie a kam by sme zaradili napr. Svetové ekonomické fórum v Davose? Samozrejme, nejde o jeho právnu formu. A to stále ešte nie sú zahrnuté podštatne a nadregionálne – nadeurópske mocenské systémy. Pri pohľade „zdola“ sa svet „tam hore“ zlieva do neprehľadného a cudzieho sveta. Aj tu sú azda korene uvažovania v bipolarite my a oni.

Právo prichádza zhora a javovo ostáva pri pohľade z diaľky a bez náležitého vzdelania či informovanosti jeho tvorcom hlavne parlament a vláda. Realita mocenského a právneho pluralizmu tak ostáva mimo zorného uhla väčšiny, čo prispieva ku neblahému oddeleniu moci a zodpovednosti. Politici na národnej úrovni sú pokladaní za zodpovedných i za to, o čom v skutočnosti nerozhodujú.

Životné svety ľudí taktiež strácajú koherenciu spočívajúcu aj na súlade medzi sociálnymi rolami človeka. Prispieva k tomu prienik právnych regulácií pochádzajúcich z rozličných zdrojov a založených na čiastočne odlišných tradíciách, ba i hodnotách. Právo postupne prestáva plniť úlohu zdroja istoty a predvídateľnosti pre svojho adresáta, lebo samo pochádza zo sveta „tam hore“, kde sa vytrácajú jednota, bezrozpornosť, predvídateľnosť a ďalšie vlastnosti spojené s právnou istotou. „Kto chce konať podľa práva, ten sa nemôže spoľahnúť na pluralistické právo.“¹³ Kým pre minulú modernú dobu bol príznačný jediný (štátny) a v zásade jednotný právny poriadok, v ktorého tieni sa rozvíjala rôznorodosť spoločnosti, tak postmodernu charakterizuje prienik fragmentácie spoločnosti do samotného práva prostredníctvom pluralizmu systémov verejnej moci. V. Knapp v učebnici uviedol dôležitú samozrejmosť: „Veď preda právo na nikoho iného ako na človeka nemôže pôsobiť a pre nikoho iného ako pre človeka nemôže platiť.“¹⁴ A tak sa strata jednoty sveta „tam hore“ aj prostredníctvom práva dostáva do životného sveta človeka, do fragmentácie jeho právneho statusu. Rawlsova základná štruktúra spoloč-

¹² MACCORMICK, N. Beyond the Sovereign State. In *The Modern Law Review*. Vol. 56, January 1993, No. 1, s. 17.

¹³ SEINECKE, R. *Das Recht des Rechtspluralismus*. Tübingen : Mohr Siebeck 2015, s. 325.

¹⁴ KNAPP, V. *Teórie práva*. Praha : C. H. Beck 1995, s. 13.

nosti vymedzená ako „... usporiadanie hlavných spoločenských inštitúcií do jednej schémy spolupráce“¹⁵ je už dávno právne regulovaná a preniká svetom „tam hore“ i životným svetom človeka. Zahŕňa aj vlastníctvo, zamestnanie, manželstvo, voľby etc. Pomaly však prestáva pre človeka predstavovať pochopiteľnú a predvídateľnú časť či „výstuž“ jeho životného sveta. Stáva sa predmetom manipulácie alebo aspoň zásahov z celospoločenských úrovní a človek má čoraz väčšmi cítiť, že ide o aktivity tých, ktorých Ch. W. Millis nazval mocenskou elitou. Zároveň viaceré, aspoň formálne právom vytvorené, veľké systémy slúžiace na ochranu životných svetov a zabezpečenie častí ich materiálnych a duchovných predpokladov prestávajú poskytovať istotu, lebo sú predmetom nikdy sa nekončiacich, spravidla redukujúcich reforiem, a tzv. mocenská elita o ne v lepšom prípade stráca záujem. Podobný osud stíha aj právny poriadok, pre ktorý až príliš platí Beckovo: „... riziková spoločnosť sa začína tam, kde zlyhávajú spoločenské normatívne systémy sľubujúce istotu vzhľadom k nebezpečenstvám vyvolaným danými rozhodnutiami.“¹⁶ Normatívne systémy a právo zvlášť prestávajú poskytovať istotu v meniacom sa svete, lebo samy sa menia a v duchu právneho štátu majú takmer všetky zmeny vonkajšiu formu práva, čiže vystupujú v podobe normatívnych a individuálnych právnych aktov. Najprv platilo, že „Spoločenstvo núdze je nahradzované spoločenstvom strachu“¹⁷ z neistoty zoči-voči rizikám, ktoré sú „... historickým produktom odrazom ľudských aktivít a opomenutí, výrazom vysoko rozvinutých výrobných síl.“¹⁸ Postupne pre čoraz väčšie časti „vyspelých“ spoločností vo vyústení postmodernity platí, že sú aj spoločnosťami strachu z rizík aj spoločnosťami z núdze, hoci vytvárajú historicky nevídanú masu hmotných statkov a služieb. Ich čoraz väčšia časť však plynie niekde mimo životných svetov väčšiny ľudí aj vo vyspelých krajinách, a tak sa nezanedbateľná časť z nich ocitá v podmienkach pokladaných v danej spoločnosti za chudobu, a strach z prepadu do chudoby patrí k životnému pocitu bežného človeka. „Ale už od 90. rokov sa v mnohých štúdiách zaznamenáva výrazný rast podielu ziskov a kapitálu na národnom dôchodku bohatých krajín od 70. rokov 20. storočia a zároveň významný pokles tej časti národného dôchodku, ktorá plynie do miezd a práce.“¹⁹ Deje sa tak v rámci podmienok, ktoré sú aspoň javovo vytvorené právom. Azda je aj to jednou z príčin, pre ktoré právo prestáva pôsobiť ako zdroj istoty.

Spoločenský systém, čiže svet „tam hore“, naďalej výrazne určuje životné svety a osudy ľudí, ale následkom svojej degenerácie a kolapsom do nich už nevnáša istotu a predvídateľnosť, hoci hojne využíva právnu formu obvykle spájanú s určitou mierou poriadku. Samotný „svet tam hore“ stráca usporiadanosť a hovorí z príliš mnohých miest a príliš mnohými jazykmi, i keď formou práva.

¹⁵ RAWLS, J. *A Theory of Justice*. London, Oxford, New York : Oxford University Press 1973, s. 54.

¹⁶ BECK, U. *Výnalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007, s. 41.

¹⁷ BECK, U. *Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2011, s. 65.

¹⁸ Tamže, s. 301.

¹⁹ PIKETTY, T. *Kapitál v 21. století*. Bratislava : Ikar, 2015, s. 242.

4. Ľudské práva

Ak mal pravdu F. Šamalík, že: „Tento stav sa dnes popisuje ako chaotizmus postmoderného sveta a sotva sa z tohto stavu (zrelativizovania všetkých hodnôt) dostaneme k poriadku bez integrujúcej úlohy ľudských práv, ktoré obnovujú pre človeka, spoločnosť a štát normatívny poriadok humanizujúcich hodnôt“²⁰, tak sú budúcnosť poriadku a s ním spojených istôt a slobody skutočne neradostné. Samotné ľudské práva strácajú jasnosť, zrozumiteľnosť a tým i mravný apel. Všeobecnej deklarácii ľudských práv či Európskemu dohovoru o ochrane ľudských práv a slobôd rozumie vzdelaný človek bez zvláštnych problémov. Postupom ich právneho (nie politického) presadzovania a ochrany bola vytvorená masa rozhodnutí súdov a iných orgánov, ktorých znalosť a porozumenie si vyžadujú špecializovaného právnik. Zároveň vznikli ďalšie špecializované katalógy ľudských práv (dieťaťa etc.). Právo ľudských práv sa stalo právom právnikov. Možno sa jeho prostredníctvom človek domôže ochrany, ale nie je vhodným nástrojom usporiadania ani spoločenského systému ani životného sveta. Má však medzi nimi zvláštne postavenie. Aj v prípade pozitivistického chápania ľudských práv totiž nie je už plne v rukách nikoho a umožňuje aspoň hodnotiť konanie subjektov verejnej a čoraz viac i súkromnej moci. Kultúrne sa stalo súčasťou prostredia, v ktorom sa pohybujú jednotlivci aj inštitúcie verejnej moci. „Jazyk ľudských práv je pravdepodobne všetko, čo máme na vyšetrovanie barbarstva moci, hoci ostáva neprimeraným na úplnú humanizáciu politiky krutosti.“²¹ Táto formulácia pochádzajúca z indického akademického prostredia reaguje svojím slovníkom na realitu odlišnú od tej našej, ale zároveň upozorňuje na nepopierateľný humanizujúci efekt ľudských práv vo vzťahu človeka s rôznorodými subjektmi moci. Humanizácia však ešte neznamená ani organizáciu či usporiadanosť, ani spravodlivosť. Ľudské práva civilizujú a poľudšťujú zásahy (nielen) verejnej moci do životných svetov ľudí a dodávajú im aj niektoré ciele, ale nezabraňujú chaosu vyústenia postmoderny. Ich pochopeniu i využívaniu prospieva uvedomenie si rámca svetov „tam hore“ a životných svetov ľudí.

Ľudské práva sú subjektívnymi verejnými právami, ktoré G. Jellinek charakterizoval aj takto: „Subjektívne verejné právo nespočíva na dovoľujúcich, ale výlučne na moc prepožičiavajúcich právnych vetách.“²² Znamená to, že v miere rešpektovania ľudských práv konkrétnymi inštitúciami (nielen) verejnej moci získava ich prostredníctvom človek prostriedky ochrany svojho životného sveta? Spomínané rešpektovanie ľudských práv mocensky významnými inštitúciami nie je vecou dobrej vôle v konkrétnych prípadoch, ale politickej i právnej kultúry spoločnosti, prostriedkov, ktoré má človek k dispozícii a systému presadzovania práva danej spoločnosti na ochranu či presadzovanie svojich práv.

Na tomto mieste sa ponúkajú vety z netradičnej, ale inšpiratívnej charakteristiky súdobého populizmu od J. Kellera: „Populistické hnutia sú výrazom vôle tých dole chrániť

²⁰ ŠAMALÍK, F. Individuální svoboda a „zakazující stát“. In *Právnik*. 1995, č. 9, s. 897.

²¹ BAXI, U. *The Future of Human Rights*. New Delhi : Oxford University Press, 2002, s. 2 – 3.

²² JELLINEK, G. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905, s. 52.

svoj sociálny a kultúrny kapitál. Zároveň sú výrazom ich priania, aby demokracia nebola robená bez ľudu.²³ Asi možno upozorniť, že v koncepcii J. Kellera je populizmus niečím pozitívnym. Ak prijmeme jeho prístup, tak ľudské práva plnia predovšetkým funkciu nástrojov ochrany tých dole pred fungovaním systému, ktorý na nich zabúda a „veľkými rozhodnutiami“ rozvracia ich životné svety a plány. A tak sa spojenie ľudských práv s demokraciou stáva aj predpokladom relatívne pokojného a mierového priebehu spoločenských zápasov, ale len vtedy, keď ich prostredníctvom môže väčšina spoločnosti, čiže „tí dole“, niečo skutočne dosiahnuť.

Spomínané vety J. Kellera implicitne, ale nesporne vychádzajú z predpokladu relatívne konzervatívnych záujmov a postojov „tých dole“, ktorí momentálne nie sú nositeľmi radikálnej revolučnej zmeny, ale obhajcami veľkých častí stavu vecí pred technokraticky presadzovanými a moralizátorsky ospravedlňovanými zmenami. Téza vrcholných predstaviteľov Svetového ekonomického fóra v Davose K. Schwaba a T. Mallereta: „... možnosti zmeny a z nej vyplývajúci nový poriadok sú teraz neohraničené a sú obmedzené len našou predstavivosťou, pre lepšie či pre horšie“²⁴, znie ako heslo radikálneho sociálneho inžinierstva. Preto som pripomenul, kto sú jej autori a dopĺňam, že v citovanom diele nenájdeme zmienku o ľudských právach. Zo zorného uhla človeka sa však vo svetle možných zásadných zmien stávajú ľudské práva nádejou na nenásilnú ochranu jeho životného sveta pred pôsobením anonymného sveta inštitúcií, ktorý čoraz menej skutočne riadia, ale o to viac zosobňujú politické celebrity.

5. Objektívne právo a subjektívne právo

Ľudské práva predstavujú iba zlomok subjektívnych práv človeka, i keď sú pre neho zásadné. Sú tak trochu zvláštnou skupinou subjektívnych práv aj preto, že právne myslenie sa vytrvale usiluje, aby pre ne neplatilo, že každé subjektívne právo je odvodené z objektívneho práva. Dialektika objektívneho a subjektívneho práva sa viac, než sa na prvý pohľad zdá, rozvíja v napätí svetov „tam hore“ so životnými svetmi ľudí. „... právo sa prejavuje nielen ako súhrn noriem sankcionovaných štátom a vyjadrujúcich štátnu vôľu, ale súčasne aj ako súhrn práv (oprávnení) subjektov práva.“²⁵ Uvedenej formulácii možno vyčítať prílišné spojenie objektívneho práva so štátom, ktoré však bolo začiatkom 80. rokov minulého storočia v našej časti sveta bežné. Jasne však rozlišuje medzi objektívnym právom ako súborom pravidiel konania, právnych noriem a subjektívnym právom, či azda presnejšie, subjektívnymi právami a povinnosťami založenými na týchto normách a chápaných ako právne možnosti, a právne nutnosti konať určitým spôsobom. Táto stať sa zakladá na starom Jellinekovom tvrdení: „Každé subjektívne právo predpokladá existenciu právneho poriadku, ktorého prostrednic-

²³ KELLER, J. *Hybridní politika*. Praha : Nakladatelství Ivan David, 2020, s. 53.

²⁴ SCHWAB, K., MALLERET, T. *Covid-19. The Great Reset*. Cologny, Geneva : World Economic Forum, 2020, s. 19.

²⁵ HUNGR, P., PRUSÁK, J. *Objektivní a subjektivní právo (vybrané problémy)*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1983, s. 13.

tvom je vytvorené ako aj uznané a vo väčšej či menšej miere i chránené.²⁶ Opak však neplatí.

Nie každá právna norma (pravidlo konania) vytvára či zakladá subjektívne práva a povinnosti *sensu stricto*.²⁷ Napríklad právna norma stanovujúca počet členov zákonodarného orgánu je len ťažko vyložiteľná ako základ niečieho subjektívneho práva alebo povinnosti, pokiaľ sa neuspokojíme s jej výkladom ako základom povinnosti zákonodarného zboru rešpektovať toto ustanovenie napr. pri schvaľovaní volebného zákona. Niet teda subjektívneho práva bez normy, bez objektívneho práva, ale existujú časti objektívneho práva nezakladajúce subjektívne práva alebo povinnosti. Vymedzenia objektívneho a subjektívneho práva sa stali štandardnými súčasťami učebníc teórie práva, kde neraz čiastočne nahrádzajú definíciu práva.

„Objektívnym právom sa rozumie právo v normatívnom zmysle, t. j. súhrn právnych noriem ako všeobecne záväzných pravidiel správania stanovených či uznaných štátom (resp. medzinárodným spoločenstvom štátov).“²⁸

„Subjektívne právo (oprávnenie) predstavuje možnosť správania zaručenú subjektom práva objektívnym právom.“²⁹

Vo väčšine jazykov vrátane slovenčiny pôsobí terminológia subjektívne – objektívne právo možno na prvý pohľad máúco, ale zároveň pripomína spojenie jedného s voči človeku vonkajším objektívnym svetom, ako aj väzbu druhého so subjektom práva, teda predovšetkým s človekom. Anglické rozlíšenie *law right* je terminologicky elegantnejšie a jasnejšie, ale za cenu menšej obsažnosti. Pre tému tejto úvahy je významné už spomínané spojenie objektívneho práva (chápaného ako právo pozitívne) s inštitúciami verejnej moci, predovšetkým so štátom, a subjektívneho práva (vrátane právnych povinností) sú subjektom práva, teda hlavne s človekom.

Millsov rozdiel medzi svetom „tam hore“ a životným svetom človeka je myšlienkovou štruktúrou slúžiacou na pochopenie sociálnej reality a patrí do sociológie, kým dichotómia objektívneho a subjektívneho práva patrí medzi tradičné súčasti právneho, či skôr právnického myslenia. Táto tradičná právnická dichotómia nesleduje presne napätie sveta moci „tam hore“ a životných svetov ľudí, ale „len“ vyjadruje obdobnú štruktúru sveta práva. Obvyklá podoba sociálnej reality nachádza výraz v kategoriálnom aparáte právneho myslenia: „... každý právny subjekt je vo vzťahu ku právnomu poriadku v nerovnom povinnostnom postavení v tom zmysle, že je povinný rešpektovať rozsah subjektivity, ktorý mu právny poriadok priznáva.“³⁰ Tvorca a (alebo) uznávač normy za

²⁶ JELLINEK, G. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905, s. 8.

²⁷ „Vo všeobecnosti možno vety v právnych predpisoch deliť na deskriptívne, ktoré iba niečo opisujú, a preskriptívne, ktoré majú normatívny charakter a ukládajú povinnosti.“ FÁBRY, B., KASINEC, R., TURČAN, M. *Teória práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2017, s. 56. Aj uvedená nevyhnutne učebnicovo zjednodušená formulácia správne hovorí, že viaceré ustanovenia práva nezakladajú subjektívne práva či povinnosti, ale napr. vytvárajú štátne orgány.

²⁸ GERLOCH, A. *Teorie práva*. 6. aktual. vyd. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013, s. 21.

²⁹ Tamže, s. 22.

³⁰ BERAN, K. *Právnické osoby veřejného práva*. Praha : Linde Praha, 2006, s. 24.

právnú sú teda aspoň formálnoprávne voči adresátovi práva v nerovnom, „nadradenom“ postavení. Podriadenie subjektu právu znamená aj podriadenie jeho tvorcovi, tomu, kto ho môže aktuálne zmeniť, i presadzovateľovi, ale ide o podriadenie relatívne, lebo v sebe má nielen prvok subjektívnej povinnosti, ale i subjektívneho práva a je objektívnym právom ohraničené.

V modernej i postmodernej spoločnosti veľká väčšina objektívneho práva skutočne vzniká, ba je cielene tvorená svetom „tam hore“, a subjektívne práva sa viažu v týchto spoločnostiach na každý subjekt práva bez ohľadu na to, či patrí „tam hore“ ako právnická osoba – mocenská inštitúcia či príslušník „mocenskej elity“ – alebo bežným človekom s mocou rádovo blízkou nule. ALE: časť práva vznikala a azda i vzniká mimo sveta „tam hore“. Ide hlavne o obyčajové právo, ktoré mocenské inštitúcie, hlavne sudy, netvorí, ale uznávajú za právo, či skôr uznávajú existenciu určitej právnej obyčaje. Zanedbateľný rozsah obyčajového práva v súčasnosti by nemal zakrývať samotný fakt jeho existencie.

Subjektívne práva má síce každý, ale ani v právnych štátoch prísne sa pridŕžajúcich rovnoprávnosti občanov, nemajú všetky subjekty práva rovnaké subjektívne práva, lebo sú zásadne odlišné. Opísané patrí ku spravidla nevyslovovaným samozrejmostiam právnického myslenia, a tak sa zabúda na jeho úlohu zapojenia človeka do spoločnosti a teda i jeho vzťahu so svetom moci „tam hore“.

Človek, ktorý nepatrí ku mocenskej elite, sa v zásade nepodieľa na tvorbe objektívneho práva, ale má rôznorodé subjektívne práva a povinnosti. Objektívne právo pre neho predstavuje posolstvo zo sveta inštitúcií „tam hore“, ale paradoxne sa v aspoň formálnom právnom štáte môže o ustanovenie objektívneho práva oprieť aj voči mocenským inštitúciám. Tieto zároveň prostredníctvom objektívneho práva regulujú aj jeho vzťahy s ďalšími subjektmi súkromného práva. Má teda subjektívne (verejné i „súkromné“) práva i povinnosti voči iným subjektom práva.

Vzťah objektívneho a subjektívneho práva možno chápať aj ako právny rozmer či stránku vzťahov sveta, či skôr svetov „tam hore“ so životnými svetmi ľudí. Právny rozmer a právne sprostredkovanie tohto systému vzťahov nepredstavuje kópiu ich mocenského základu, ale vďaka svojej relatívnej no reálnej samostatnosti tento systém významne dotvára a dodáva mu spravidla civilizovanejšiu povahu. Keď L. L. Fuller hlboko v minulom storočí sformuloval svojich takmer legendárnych osem požiadaviek vnútornej morálky práva³¹, tak vlastne predostrel určitý katalóg princípov, ku ktorým priblíženie v zásade podporuje podľa dlhodobej skúsenosti zároveň morálnu akceptovateľnosť aj efektívnosť právneho poriadku alebo jeho časti. Ide o zaujímavý pokus sformulovať vlastnosti právneho poriadku, ktoré prispievajú k jeho civilizačnej misii medzi svetmi mocenských inštitúcií „tam hore“ a životnými svetmi ľudí. Ak opomenieme ustanovenia objektívneho práva, na ktoré sa vzťahuje známa Radbruchova formula, tak právna regu-

³¹ FULLER, L.L. *Morálka práva*. Praha : OIKOYMENH 1998. Fullerove požiadavky sa týkajú všeobecnosti práva (s. 48), vyhlasovania práva (s. 51), zákazu retroaktivity (s. 53), jasnosti zákonov (s. 63), rozporov v zákonoch (s. 65), zákonov požadujúcich nemožné (s. 69), stálosti práva v čase (s. 78), zhody medzi úradným postupom a deklarovaným pravidlom (s. 79).

lácia predstavuje civilizujúci faktor vzťahov mocenských svetov „tam hore“ a životných svetov ľudí. Dodáva adresátovi mocenského príkazu kvalitu subjektu práva, ktorá znamená, že prinajmenej vo svojom životnom svete už nie je voči príkazom prichádzajúcim „zhora“ úplne bezmocný a ani ich nedokáže predvídať.

Dichotómia objektívne právo – subjektívne právo nadobúda čoraz väčší význam s rastom vzdialenosti medzi svetmi mocenských inštitúcií „tam hore“ a životnými svetmi ľudí, teda so vznikom teritoriálnych štátov. V modernej a postmodernej dobe mimo nej asi nemožno uchopiť právnu stránku tohto vzťahu a zároveň predstavuje neobíditeľný prostriedok jeho civilizácie a humanizácie.

Metodologický odkaz na záver

Uvedené umožňuje vysloviť hypotézu, že práve napätie mocenských svetov so životnými svetmi ľudí predstavuje jeden z významných sociálnych rozmerov pôsobenia práva (objektívneho), a preto aj viaceré kategórie právneho myslenia nadobúdajú veľa zo svojho významu až v jeho rámci. Metodologický odkaz tejto hypotézy spočíva v zohľadnení uvedeného rámca pri poznávaní práva, a to v jeho viacerých rovinách, od skúmania ako spoločenského javu po výklad ustanovení zameraného na praktickú realizáciu. Napriek vhodnosti a užitočnosti bude z praktických dôvodov uvedenie si tohto rámca pri výklade práva vzácnou výnimkou.

Nedostatok uvedenia či sebareflexie však neodstráni silu vplyvu tejto časti širšieho rámca výkladu. V ešte väčšej miere pôsobí kontext uvedeného napätia na procesy vzniku a zvlášť uvedomenej tvorby práva, kde si však spravidla aspoň rozhládenejší z jeho tvorcov uvedomujú, že právo tvoria inštitúcie verejnej moci pod tlakom subjektov súkromnej moci a adresátni jeho veľkej väčšiny sú fyzické a právnické osoby bez spomenutia hodnej moci.

Metodologický odkaz tejto úvahy je širší ako pripomenutie vzťahu sveta moci „tam hore“ so životnými svetmi ľudí (Millsovej sociologickej imaginácie) v úlohe determinujúceho kontextu práva. Je ním aj téza o využiteľnosti sociologickej imaginácie pri uvažovaní o viacerých kategóriách – pojmoch práva a právnej vedy. Dva príklady boli uvedené na predchádzajúcich stránkach: súkromné/verejné právo, objektívne/subjektívne právo, kde je využiteľnosť sociologickej imaginácie zjavná, ale jej pomocou by sa azda rozvinuli aj úvahy o právnej zodpovednosti či o premlčaní a preklúzii a vo výpočte by sa dalo pokračovať. Sociologická imaginácia, samozrejme, nenahrádza nič z repertoára doterajších metód poznávania a výkladu práva, ale ich dopĺňa, rozvíja, rámčuje a hlavne – prispieva k uvedomeniu sociálneho kontextu práva i jeho poznávania a výkladu.

Pripomenutie samozrejmosti o súčasnej existencii viacerých svetov mocenských inštitúcií „tam hore“ predstavuje východisko odpovede na otázku o dôvodoch existencie a hlavne všeobecnej rozšírenosti, či všadeprítomnosti právneho pluralizmu v dobe postmodernej a zdá sa, že i o po jej vyústení. Iné spoločenské vedy vždy inšpirovali právnu vedu i praktických právnikov. Sociologická imaginácia patrí k časťami sociológie, ktorých poznanie je pre právneho mysliteľa zvlášť prospešné.

Literatúra

- BAXI, U. *The Future of Human Rights*. New Delhi : Oxford University press, 2002
- BECK, U. *Riziková spoločnosť. Na cestě k jiné moderně*. 2. vyd. Praha : Sociologické nakladatelství, 2011
- BECK, U. *Vynalézání politiky. K teorii reflexivní modernizace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2007
- BERAN, K. *Právnícké osoby veřejného práva*. Praha : Linde Praha, 2006
- ČERNÍK, V., VICENÍK, J. *Úvod do metodologie společenských věd*. Bratislava : PhDr. Milan Štefanko, Vydavateľstvo Iris, 2011
- FÁBRY, B., KASINEC, R., TURČAN, M. *Teória práva*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2017
- FULLER, L.L. *Morálka práva*. Praha : Oikoymenth, 1998
- GERLOCH, A. *Teórie práva*. 6. aktual. vyd. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2013
- HAUSER, M. *Cesty z postmodernizmu. Filosofická reflexe doby přechodu*. In *Filosofia*. Praha : nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2012
- HUNGR, P., PRUSÁK, J. *Objektivní a subjektivní právo (vybrané problémy)*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1983
- IHRING, R. von. *Der Zweck im Recht. Erster Band*. 3. Auflage. Leipzig : Druck und Verlag von Breitkoff and Härtel, 1893
- JELLINEK, G. *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen : Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1905
- JENKINS, J. *Social Order and the Limits of Law (A Theoretical Essay)*. Princeton : Princeton University Press, 1980
- KELLER, J. *Hybridní politika*. Praha : Nakladatelství Ivan David, 2020
- KNAPP, V. *Teórie práva*. Praha : C. H. Beck, 1995
- MACCORMICK, N. *Beyond the Sovereign State*. In *The Modern Law Review*. Vol. 56, January 1993, No. 1
- MILLS, CH. W. *Mocenská elita*. Praha : Orbis, 1966
- MILLS, CH., W. *Sociologická imaginace*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2002
- PARSONS, T. *The Social System*. London : The Free Press of Glence, 1964
- PIKETTY, T. *Kapitál v 21. století*. Bratislava : Ikar, 2015
- RAWLS, J. *A Theory of Justice*. London, Oxford, New York : Oxford University Press, 1973
- SEINECKE, R. *Das Recht des Rechtspluralismus*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2015
- SCHWAB, K., MALLERET, T. *Covid-19. The Great Reset*. Cologne, Geneva : World Economic Forum, 2020
- ŠAMALÍK, F. *Individuální svoboda a „zakazující stát“*. In *Právník*. 1995, č. 9